

LAURENSTSJERKE

Geschiedenis

en

Restauratie

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Geschiedenis	4
De kerk wordt herbouwd	5
De gevelsteen	6
De kerktoren	7
Donkerbroek samen met Haule kerkgemeente	8
Historie kerkgebouw, orgel, klokkestoel met klokken	9
De kansel	10
De gevels	10
Oude vloerresten	11
De kapconstructie	12
Tongewelf	13
Het orgel	14
Technische gegevens orgel	15
De klokkestoel en de klokken	16
De restauratie 2007-2008	17
De Laurenstsjerke	18
Bronnen	19

Inleiding

Lang voordat de naam van het dorp voor de eerste maal in een document wordt genoemd verbleven er al mensen in deze contreien. Archeologische vondsten in de 20e eeuw tonen dat onomstotelijk aan. Pas in een document van 1408 komen we voor het eerst "Dongbroec" en "Dungebroek" tegen, namen die lijken op het huidige Donkerbroek.

Sommige historici echter menen dat Donkerbroek al bestond in 1328. Zij concluderen hiertoe op grond van de tekst van twee oorkonden van 26-5-1328. Deze betreffen een vernieuwde regeling van een door de bisschop van Utrecht op Drente en de stad Groningen te vorderen som gelds. Op de oorspronkelijke vordering wordt een bedrag van goed 8 marken in mindering gebracht omdat, zoals valt te lezen, 12 kerspelen zich hadden afgescheiden van Drente en zich hadden gevoegd bij de "Frisonibus de Stellingewarf" (Friezen van Stellingwerf). Welke 12 kerspelen het betreft wordt echter niet vermeld. Vermoed wordt dat ze gelegen hebben in wat thans Ooststellingwerf is. Ook de naam van ons dorp valt dan al gauw. Een zwart-op-wit bewijs is er echter niet. Daarom houden we het er maar op dat Donkerbroek in elk geval in 1408 al bestond. Onderstaand kaartje is van 1573 (Brusselse Atlas van Christiaan Groten).

Geschiedenis

Ongetwijfeld heeft hier al ver vóór de Hervorming een kerk gestaan, waarschijnlijk op dezelfde plaats of in de nabijheid van waar nu de vaart loopt.

Dat er in ieder geval in 1502 een kerk was, moge blijken uit het opschrift op één der klokken in de klokkenstoel: "Anno Domini MCCCCCII Laus Deo Jhesus Maria Johannis. Wou fudere Gerhardus Schoonenborch c.s. Johannis". De oorspronkelijke Rooms-katholieke kerk was, in tegenstelling tot de meeste kerken in onze omgeving, niet aan St. Bonifatius of St. Nicolaas gewijd, doch aan St. Laurentius.

Op 16 mei 1500 vindt de institutie plaats van Mr. Johannes Houynck tot de parochiekerk van "Dumbroek, krachtens presentatie van fabrieksmeesters en "burones" der parochie, met bevel tot inbezitting bepaaldelijk aan Henricus ten Velde, cureit te Vullenhoe (Vollenhove)".

Op 20 juni 1509 lezen we van de institutie van Gherhardus Johannis tot de St. Laurentius-parochie te Dombroek. Even daarvoor, namelijk 10 juni 1508 wordt Henricus Gerardi geïnstitutioneerd tot de eeuwige vicarie op het St. Maria-altaar in de parochiekerk van "Dunkerbroek" en dan is er nog dit bericht: "1567. In principio Augusti. Institutie van Petrus Gerardi tot de vicarie of prebende, gesticht ter eere van God en St. Anthonis in de St. Laurentius-parochiekerk te Donckerbrouck".

Beeltenis van St. Laurentius

Dit lijkt op een rijke kerk. Als we echter in de Beneficiaalboeken* van 1542 het volgende lezen: "Oek vuyt een yder huys vier tyden, ytlicker tydes acht pond broot ende een pondt boteren; ende is gheen mortificeert leen, als de gemeente seggen, maar vuyt gueden wille daertoe gelecht, soo lange zy daerop een Priester kunnen krygen", begint er enige twijfel te komen.

* Beneficiaalboeken waren lijsten van grootte, grenzen en jaarlijkse opbrengsten van de kerkelijke bezittingen, gemaakt door Friese parochies in opdracht van Karel V, na een bevel van Maria van Hongarije.

De kerk wordt herbouwd

Na de Hervorming (16^e eeuw) is deze kerk een Protestantse kerk geworden en in 1714 herbouwd, waarbij voor de fundamenten gebruik is gemaakt van "de oude Friezen van de oude kerk".

Dat de toestand van de kerk rond 1700 dramatisch slecht was en herbouw broodnodig was blijkt uit weer een ander document: In het register van "decretale verkopen" van het Hof van Friesland over de jaren 1710-1716 lezen we onder andere dat de kerk, ondanks de vele reparaties, in zeer slechte staat verkeert. "Ze kon qualijck een storm meer uyt staan". Om een nieuwe kerk te bouwen verkopen "Claas Wolters en Evert Hendrix als kerkvoogden met Isacus Poutsma, predikant, het Vicarieplaetske op 't West van het dorp met huis, schuur, "koijs" en bouw- en weiland; strekkende van de veenscheiding noordwaarts en zuidwaarts in de Kuinder aan Hincke Jans van de Haule; meier: Andries Harts". Ook werden er enkele "roeden land in de sate van Roeloff Jacobs aan Hincke Jans verkocht". Of de huidige kerk is gebouwd op de plaats van de oude kerk is, zoals al eerder vermeld, niet zeker.

In 1714 was de kerk gereed en werd in gebruik genomen, getuige de mededeling dat "op 29 november 1714 Jantie, dochter van de hospis Claes Hessels, in de nieuwe kerk werd gedoopt". Zij was het eerste kind dat werd gedoopt in het toenmalige nieuwe kerkgebouw.

Foto: Kerken-In-beeld Rijks Universiteit Groningen

De gevelsteen

Midden boven de ingang is een fraai bewerkt barok wapenschild aangebracht, vermoedelijk van de redger van Donkerbroek. Maar in de Franse tijd (omstreeks 1795) is de tekst gedeeltelijk weggekapt en onleesbaar gemaakt. Ook zijn toen de familiewapens afgehaakt.

De gevelsteen vertelt ons wie de eerste steen ingemetseld hebben:
"Den 23 april 1714 is de eerste steen in het metselwerck van deese kerck gelegdt door Dom. Isaacus Poutsma, bedienaer van Goodes Woort op Donckerbroek en Haule . Pijter Jans, bijsitter van Ooststellingwerf Ontvanger en dorpreghter op Donckerbroek Meede gecommiteerde tot het op bouwen van deese kerck". Op een andere steen staat vermeld:
"Klaes Wolters en Evert Hendricks tegenwoordige Kerckvoogden op Donckerbroek en meede gecommiteerden tot het op bouwen van deese kerck".

De kerktoren

Een toren had de kerk in 1714 nog niet. Deze komt eerst in 1860: op 20 maart van dat jaar vond de aanbesteding plaats.

Foto: Kerken-In-beeld Rijks Universiteit Groningen

Foto: Kerken-In-beeld Rijks Universiteit Groningen

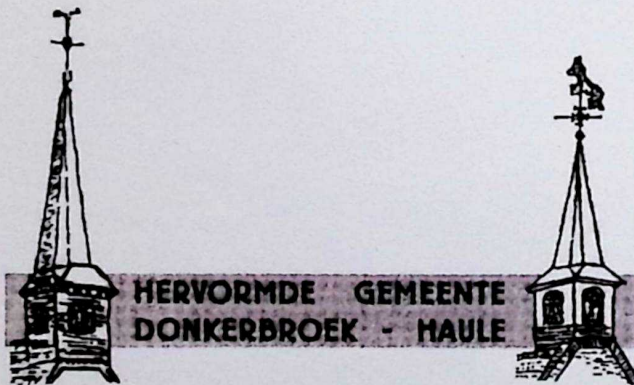
Donkerbroek samen met Haule kerkgemeente

Direct na de Hervorming was Donkerbroek kerkelijk verenigd met Oosterwolde.

Op 13 juli 1700 kwam een einde aan die band. Gedeputeerde Staten besloten toen dat Donkerbroek en Haule zich zouden "constitueeren tot eene bijzondere gemeente". Deze gemeente beriep een eigen leraar, met name Martinus van der Vecht, die het ambt bekleed heeft tot 1706.

Zoals vele oude kerken is de kerk in de richting Oost - West gebouwd. In de kerk komende kijkt men onmiddellijk in oostelijke richting, vanwaar volgens de overlevering Christus op De Dag des Heren zou wederkomen.

Om de kerk heen heeft lange tijd een gracht gelegen. Wellicht kwam men vanuit westelijke richting rechtstreeks via een pad naar de deur, maar nadere onderzoekingen hebben dit niet kunnen bevestigen. Onder het huidige toegangspad zijn wel beenderen en schedels gevonden, wat doet vermoeden dat het toegangspad eens ergens anders lag.

Historie kerkgebouw, orgel en klokkestoel met klokken

1502	Blijkens het opschrift op een der klokken was er toen al een kerk te Donkerbroek. Nadere plaats onbekend.
1700	Ontstaan gemeente Donkerbroek-Haule.
1714	Herbouw kerk na de Hervorming. Geen kerktoren, enkel verhoogde gevel. Zie gevelsteen.
1766	Kerk door blikseminslag beschadigd.
1802	Bouw nieuwe klokkestoel.
1858/1859	Grote restauratie kerk.
1860	Bouw kerktoren.
1879	Plaatsing orgel, gebouwd in ca. 1730 door vermoedelijk M. Verhofstadt.
1887/1888	Bouw nieuwe klokkestoel.
1914	Nieuwe gevel aan kerk.
1922	Restauratie klokkestoel.
1943	Verwijdering klokken in opdracht van de bezetter.
1945	Kleine klok, daterend uit ca. 1300, gewicht 415 kg, teruggevonden te Giethoorn en herplaatst te Donkerbroek.
1946	Grote klok daterend uit ca. 1502, gewicht 810 kg, gevonden te Hamburg en herplaatst te Donkerbroek.
1974	Bouw huidige klokkestoel.
1986	Restauratie kerk en orgel.
2007/2008	Restauratie kerk en onderhoud klokkestoel

In 1858/1859 heeft een grote restauratie plaatsgevonden.

Dat er toen een orgel in de kerk was is mogelijk, maar in 1879 kwam er een ander, groter orgel in, waarover verderop meer.

In **2007/2008** heeft een omvangrijke restauratie plaatsgevonden van zowel het interieur als het exterieur.

De kansel

In de kerk wordt een erg fraaie renaissance kansel met bijbehorend doophek aangetroffen. Deze kansel is ouder dan de kerk. Opvallend is dat het klankbord eenvoudiger van vorm is. Mogelijk is het klankbord vernieuwd toen de kansel uit de oude kerk werd overgeplaatst. Het op de muur geplaatste paneel tussen klankbord en kansel is daarentegen wel even oud als de kansel. Hieruit kan worden geconcludeerd dat de kansel ook in de oude kerk een klankbord moet hebben gehad, maar mogelijk was dit klankbord vrij klein. Niet duidelijk is waarom dit klankbord niet mee over werd geplaatst. In de dooptuin worden nog restanten van 18e eeuwse meubilair aangetroffen.

De gevels

De kerk is voor een groot deel opgetrokken met gebruikmaking van oude bouwmaterialen die afkomstig zijn van de afgebroken kerk die waarschijnlijk op dezelfde plaats heeft gestaan. Het onderste gedeelte van de gevels is opgemetseld in kloostermoppen van het formaat 8.5-9 x 14.5 x 30 cm. Dit steenformaat werd in de 13e eeuw gebakken. Verder zijn er zogeheten ros-winkels gebruikt van het formaat 6 x 11.5 x 24 cm. Dit steenformaat werd van de 15e tot de 17e eeuw veelvuldig toegepast. Het bovenste gedeelte van de gevels is gemetseld in dunnere, toen nieuw gebakken stenen. De afmeting van deze stenen is 4.2 x 10 x 20.5 cm. De westgevel is in het begin van de 20e eeuw hermetsteld of uitwendig verzwaaard, vermoedelijk tegelijk met het plaatsen van de toren boven deze gevel. De bij deze gevel toegepaste stenen zijn strakker, iets dikker en donkerder van kleur dan de voor de zijgevels gebruikte stenen.

Oude vloerresten

Tijdens de restauratiewerkzaamheden in 2007 zijn een tegelvloer en fundamenteën van een mogelijk middeleeuwse kerk aangetroffen. Onder de kerkvloer ontdekten restaurateurs over een oppervlakte van 2 vierkante meter een fundering van oude kloostermoppen en een in patroon gelegde tegelvloer. De deels rode en zwarte tegeltjes bevatten nog glazuurresten. Gesproken kan worden van een bijzondere vondst, te meer daar de veronderstelling altijd was dat de oudere kerk elders tussen Donkerbroek en Makkinga aan de Balkweg had gestaan. Dat idee wordt door de huidige vondst ontkracht. Wel is duidelijk dat aan de Balkweg een begraafplaats heeft gelegen. In de jaren vijftig van de 20e eeuw werden er verschillende botten van mensen aangetroffen.

In de koorruimte van de kerk zijn, vóór de preekstoel, houten eiken balken in de vloer aangetroffen. Deze balken zijn eerder gebruikt in een constructie. Dit is te zien aan de gaten en pennen welke nog aanwezig zijn. Geen van de deskundigen, die onderzoek hebben gedaan, hebben een verklaring waarom deze balken aangebracht zijn. De balken liggen in een bepaald patroon op de plaats waar het koorhek zich bevindt.

De kapconstructie

De op de kerk aangebrachte kapconstructie is grotendeels van eikenhout en eveneens afkomstig van de afgebroken kerk. Bepaalde onderdelen van de kapconstructie wekken de indruk uit de 15e of 16e eeuw te stammen, maar het is mogelijk dat een gedeelte van het constructiehout van veel oudere datum is. Oude telmerken ontbreken echter, waardoor het vrij moeilijk is om de kap te dateren. Wel worden er plaatselijk telmerken aangetroffen die bij de bouw in 1714 zullen zijn aangebracht. De kapconstructie is zeer interessant en vertelt iets van de afgebroken kerk. Dit moet een eenvoudige kerk met halfronde of vijfzijdige koorsluiting geweest zijn.

Dergelijke kerkgebouwen zijn 13e eeuws, maar het is niet aannemelijk dat al het toegepaste constructiehout uit die tijd stamt. Blijkbaar is de kapconstructie naderhand wegens wijzigingen aan het gebouw geheel of gedeeltelijk vernieuwd of aangepast. Dit kan worden afgeleid uit de wijze waarop het kaphout is samengesteld. De constructie bestaat uit gebinten met daarop gestapeld lichtere gebinten die de sporenkap schragen. In het kaphout worden veel kepen en gaten aangetroffen waaruit het hergebruik overduidelijk blijkt.

Bij het meest oostelijke spant is centraal een koningsstijl geplaatst met aan de onderzijde schoren. Dergelijke stijlen hebben ook op de andere gebinten gestaan, waardoor de kapconstructie een zeer merkwaardige vorm had. Boven de overige gebinten staat nu een tweede rij spanten met daar bovenop een vrij lichte stijl ter ondersteuning van de nokruiter. Een dergelijke bovenconstructie is 15e of 16e eeuws. Hanebalken ontbreken merkwaardig genoeg.

Tongewelf

Boven de kerkruipte is een houten tongewelf aangebracht. Het eikenhouten frame van dit gewelf is eveneens gebruikt bij de vroegere kerk. Hieruit kan worden geconcludeerd dat de afgebroken kerk vermoedelijk in de 15e eeuw moet zijn verbouwd en werd voorzien van een gotisch tongewelf net als dat bij veel andere Friese kerken het geval is. De kapconstructie is bij het aanbrengen van dit gewelf vermoedelijk eveneens vernieuwd met gebruikmaking van oude 13e of 14e eeuwse onderdelen.

Het huidige tongewelf is gedrukker van vorm dan het tongewelf uit de vroegere kerk. Het gewelf liep aanvankelijk door tot de westgevel, maar bij het aanbrengen van de daktoren is het gewelf boven de gaanderij om praktische redenen vervangen door een vlakke zoldering. Hierdoor konden de twee binnenste stijlen gemakkelijker worden geplaatst en ondersteund.

Het orgel

Op de gaanderij is een orgel geplaatst dat in 1879 werd aangekocht voor 250 gulden. Het orgel is afkomstig uit een katholieke kerk te Jutphaas. Het orgel werd waarschijnlijk vervaardigd door de Brabantse orgelbouwer Matthias Verhofstadt en is te dateren ± 1730. Dit is niet geheel zeker, maar het feit dat een broer van deze orgelbouwer rond 1730 pastoor in Jutphaas was, en het feit dat andere orgels die zeker van Verhofstadt zijn typische gelijkenissen vertonen met dit orgel (o.a. in Schoorl en IJsselmuiden), maakt de waarschijnlijkheid grenzend aan zekerheid. Onderzoeken hebben uitgewezen, dat de kleur niet altijd wit is geweest. Er hebben lagen opgezeten van een soort imitatie mahoniehout en een bepaalde rode kleur.

Foto: Geert Baan

Bij de algehele restauratie van het orgel is besloten de kleuren weer zo aan te brengen als ze in 1879 waren. De restauratie, die in 1986 voltooid werd, was nodig omdat het orgel in een zeer slechte staat was komen te verkeren. De

restauratie werd uitgevoerd door fa. Bakker & Timmenga te Leeuwarden, waarbij Klaas Bolt, organist van de St. Bavo te Haarlem adviseur was, namens de orgelcommissie van de Nederlandse Hervormde Kerk. De heer Bolt bespeelde ook het orgel bij de feestelijke ingebruikneming op 19 december 1986, en gaf toen ook een toelichting aan de aanwezigen. Het schilderwerk werd uitgevoerd door de fa. Feenstra Schilderwerken te Donkerbroek. Hierbij adviseerde de Stichting Renaissance te Leeuwarden, een stichting die onderzoekingen doet en adviezen geeft bij monumentenrestauratie.

Technische gegevens orgel:

Dispositie:	Proestant 4 vt.
Viola da Gamba	8 vt. Discant cis'
Bourdon	8 vt. (C-G eiken)
Fluyt	4 vt.
Quintfluyt	3 vt.
Octaaf	2 vt.
Tertiaen	1 3/5 vt. Discant cis'
Mixtuur	3 sterk 1 vt.
Manuaal C, D – C3, geen pedaal. 2 spaanbalgen.	
Toonhoogte: 1/2 toon beneden a-440	
Stemming: gelijkzwevend.	

De klokkenstoel en de klokken

Het is niet bekend, of er heel lang geleden wèl een klokkentoren bij de kerk is geweest. In ieder geval werd één klok in 1502 gemaakt en daarna natuurlijk ook gebruikt. De andere klok (de kleinere) heeft geen opschrift, dus de leeftijd is onbekend, maar deze is waarschijnlijk ouder (14e eeuw).

We weten dat er in de 18e eeuw geen klokkentoren was, maar slechts een verhoogde gevel boven de ingang. De klokken hingen in een houten klokkenstoel, die na verloop van tijd vervangen moest worden door een nieuwe. Oudere klokkenstoelen stonden niet allemaal op de plaats van de huidige.

In 1802 is een nieuwe klokkenstoel gemaakt, in 1887/1888 wederom. In 1922 is die klokkenstoel voor veel geld gerestaureerd en heeft toen gestaan tot 1974. In 1974 werd de klokkenstoel wederom gerestaureerd.

Tijdens de tweede wereldoorlog zijn de klokken door de Duitsers meegenomen, zoals vele andere kerkklokken in ons land. Dat de klokken in de Vaart "ondergedoken" zouden zijn, om uit handen van de Duitsers te blijven, is een legende. Wel zijn de klepels daar verstopt. Gelukkig zijn de beide klokken ongevarend teruggevonden: de kleine klok in Giethoorn en de grote klok in Hamburg. De grote kwam in 1946 in Donkerbroek terug. De kleine was een jaar eerder teruggekomen. Vanaf zondag 5 januari 1947 werden beide klokken op vaste tijden, als vanouds, weer geluid.

In 1998 zijn de klokken gerestaureerd. Voor het dagelijks luiden van de klokken zijn er twee nieuwe luidapparaten direct onder de kap geplaatst. De grote klok luidt 's morgens om 08.00 uur en 's avonds om 18.00 uur, terwijl de kleine 14e eeuwse klok 's middags om 12.00 uur wordt geluid.

De restauratie 2007-2008

Buitenwerk:

- nieuw dakbeschot met "nieuwe" oud-Hollandse pannen
- ankers vervangen, nieuwe ladderhaken aangebracht voor de veiligheid
- bliksemafleider geïnstalleerd
- kerk aan de buitenkant geschilderd
- klokkestoel geschilderd
- nieuwe windvaan op de nok aan de westkant
- toegangspad herbestraat: tegels vervangen door klinkers

Binnenwerk:

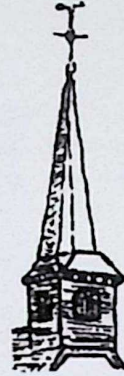
- trekbanken en zolderbalken gerestaureerd: stukken ingelast
- houtwerk in toren gerestaureerd
- tongewelf gerestaureerd en weer in oude staat teruggebracht
- tongewelf (blauw-groen) en balken (ossenbloedrood) geschilderd
- gehele vloer vervangen, middenpad vervaardigd van gevonden estriken
- binnenmuren nieuwe toplaag over het stucwerk en gesausd
- kerkbanken aangepast en teruggebracht in oude stijl
- monumentale herenbanken achterin teruggeplaatst
- houtwerk en zuilen rond orgel in oude stijl terug (gemarmerd)
- gaskachels vervangen door CV wandconvectoren en voetstoven
- lambrisering vervangen en teruggebracht in oude stijl
- houtwerk banken en lambrisering in imitatie eiken geveerd
- nieuwe kroonluchters aangebracht
- koorhek en kerkbanken mobiel gemaakt (kunnen verwijderd)
- stoelen voorin vervangen
- preekstoel gerestaureerd (o.a. nieuwe bekleding en lessenaar)
- kanselbijbel uit 1756 blad voor blad gerestaureerd
- de twee altaarstenen van voor de ingang in het middenpad gemetseld
- compleet nieuwe elektrische bedrading aangelegd

Vondsten:

- Duit: Groningen en Ommelanden jaartal 1771
- Duit: Zeeland jaartal 1790
- Bronzen cent van Nederland geslagen tussen 1877-1941
- Halve cent, Willem I 1815-1840, jaartal 1827
- Halve cent Nederlands wapen, jaartal onbekend (versleten)
- 2x 1 Cent, metaal/zink, geslagen tijdens bezetting jaartal 1942
- Een pfennig, Hannover jaartal 1828
- Een wapenstuiver, verm. Zeeland of Holland, metaal zilver, jaar onbekend
- Musketkogel van lood, diameter 18 mm, gewicht 37 gram

De Laurenstsjerke

De oorspronkelijke Rooms-katholieke kerk in Donkerbroek was, in tegenstelling tot andere kerken hier in de omgeving, gewijd aan Sint Laurentius. Laurentius van Rome leefde in de derde eeuw, ten tijde van de christenvervolgingen als diaken onder paus Sixtus II. Laurentius of Laurens werd gevangen genomen door keizer Valerianus I, nadat de keizer paus Sixtus II en vier van zijn zeven diakenen had vermoord. De keizer eiste van Laurentius dat hij alle geld en goederen, die de kerk bezat moest inleveren, zodat hij daarvan de oorlog tegen de Germanen kon betalen. Laurentius vroeg daarop verloop om geld en goederen te verzamelen.

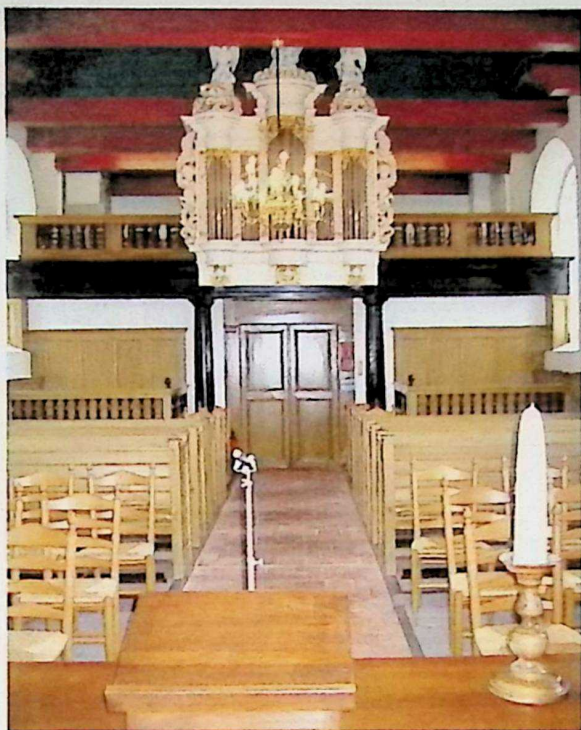

In plaats van het aan de keizer te geven, deelt hij het uit onder de armen. Hij keert terug naar de keizer met lege handen en een grote groep mensen. Wijzend op de stoet van mensen zegt hij: "Zie daar de schatten van de kerk". Omdat ze hem niet geloven wordt hij gemarteld en later ter dood gebracht. Zijn naamdag wordt gevierd op zijn vermoedelijke sterfdag: 10 augustus.

De kerkenraad heeft besloten met ingang van de heropening van de Hervormde Kerk in Donkerbroek opnieuw de naam van deze martelaar met de kerk te verbinden. De kerk zal van nu af aan de naam "Laurenstsjerke" dragen. De naam wijkt enigszins af van (Sint-)Laurentiuskerk of (Sint-)Laurenskerk, die bij veel andere kerken al in gebruik zijn.

De (Friese) naam "Laurenstsjerke" benadrukt de diaconale functie van de Hervormde Gemeente Donkerbroek in de samenleving en haar ligging in het Friese Donkerbroek. De kerkenraad spreekt de wens uit dat de "Laurenstsjerke", zowel door de uitstraling van het kerkgebouw als die van zijn kerkgangers een begrip mag worden in de wijde omgeving.

Bronnen:

- Notities uit de Geschiedenis van de Ooststellingwerfse dorpen (dr. T.H. Oosterwijk)
- Beknopte beschrijving van de twee kerkgebouwen van N.H. kerk te Donkerbroek en Haule (Hervormde Gemeente Donkerbroek - Haule 1994)
- Bestek en voorwaarden restauratie en onderhoud 2007/2008
- Bouwhistorische verkenning Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten, d.d. 29-10-2007
- Onderzoek Argeologysk Wurkferbân Fryske Akademy d.d. 20-10-2007
- Documentatiecentrum Donkerbroek

Samenstelling: Gerrit Freriks en Durk Poortinga

Lay-out: Durk Poortinga

Foto's: Jouke Jongsma (Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen Friesland)

Durk Poortinga

Anders: bron aangegeven bij de foto's

Uitgegeven: mei 2008

